

СИТУАЦІЙНІ ЧИННИКИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ, ЩО ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ

Проблема. Нині в Україні 112 005 осіб відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у виправних і виховних колоніях (а також перебувають у лікувальних закладах при цих установах), з них у виховних колоніях 1 332 особи – це підлітки, юнаки та дорослі віком до 22 років.

Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України забезпечують 46,9 тис. працівників за штатної чисельності 52,5 тис. посад [1]. Про що свідчать ці сумні цифри? Можливо, про те, що 112 005 засуджених, які за певних обставин вчинили порушення на різних етапах особистісного розвитку, і 46 900 працівників кримінально-виконавчої служби, що забезпечують умови їх утримання, а всього 158 905 осіб, могли б зайнятися більш продуктивною діяльністю в сім'ях та суспільстві.

На рівні макромасштабу соціальної ситуації ця статистика відбиває істотні суперечності особистісного розвитку громадян, які не були розв'язані своєчасно на рівні мікромасштабу. На нашу думку, дослідити особливості особистісного розвитку підлітків, які відбувають покарання, можна за спектром суперечностей розвитку: особистісних, ситуативних, середовищних, соціальних, соціально-психологічних та ін. Це дасть змогу виявити дефіцит ресурсів розвитку ув'язнених підлітків і з його урахуванням запропонувати такий набір/вибір ресурсів, який допоможе визначити продуктивний напрям розвитку та зробити можливою ресоціалізацію. У цьому процесі мають брати участь і ув'язнені, і підлітки, і працівники виховних колоній, і психологи, і соціальні педагоги, і батьки підлітків, оскільки саме в батьківській родині, ймовірно, бракувало певних ресурсів. Провідною в процесі ресоціалізації ув'язнених підлітків та їхніх родин має бути роль соціальних працівників.

Професійну діяльність соціальних працівників Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи та Міжнародна федерація соціальних працівників визначили як таку, що сприяє суспільним змінам, вирішенню проблем людських стосунків підвищенню здатності до функціонального існування в суспільстві і звільненню людей з метою поліпшення їхнього благополуччя. Використовуючи теорії особистості/поведінки й суспільних *систем*, системна робота сприяє взаємодії людей з їхнім оточенням. Принципи *прав* людини і соціальної *справедливості* становлять фундамент соціальної роботи [2].

Мета статті: дослідити ситуаційні чинники особистісного розвитку підлітків, які відбувають покарання у виховній колонії. Нашими завданнями були: 1) розгляд ресурсних уподобань ув'язнених підлітків; 2) виокремлення таких ресурсів, які відбивають ситуативні чинники особистісного розвитку.

Ситуаційними є чинники, які містяться в ситуації і чинять вплив на її розвиток. Предметом нашого розгляду є особистісний розвиток підлітків, які перебувають у виховній колонії, а об'єктом – ситуативні чинники. Умовно останні можна поділити на зовнішні, тобто середовищні, внутрішні – особистісні, які певною мірою формують середовище ув'язнених підлітків, та соціально-психологічні, що виявляються у їхніх стосунках. Зазначимо, що в подальшому розгляді матеріалу йтиметься про зміст уявлень підлітків з приводу досліджуваних питань. Це означає, що підлітки певним чином уявляють себе і що ці уявлення можуть відрізнитися від того, якими респонденти є насправді. Це водночас і ризик і ресурс дослідження, оскільки уявлення можна коригувати – це ресурс, а ризик полягає в тому, що уявлення людей про себе коригуються дуже повільно, і це складний процес. Ерік Берн у своїй книзі “Введення в психіатрію та психоаналіз для необізнаних” писав, що “одна з найважливіших речей у житті – розуміти дійсність і постійно змінювати відповідно до неї, тому що саме ці образи визначають наші вчинки і почуття, і що точніші вони, то легше нам досягнути і бути щасливими в цьому вічно змінюваному світі, де наше щастя великою мірою залежить від інших” [3]. Нульовою гіпотезою може бути така: дефіцит рефлексії реальності життя та себе, брак критеріїв для усвідомлення дефіциту потрібних ресурсів для особистісного розвитку і “привів” підлітків до виховної колонії. Вірогідно, вони виходили із власних уявлень про світ, себе, стосунки і закон, тому і не зорієнтувалися в ситуації, де порушили закон. Власне, корекція власних уявлень потребує глибокого усвідомлення і готовності працювати над собою.

Отже, ситуаційні чинники особистісного розвитку підлітків, які відбувають покарання, розглянемо як зовнішні/середовищні, внутрішні/ особистісні та соціально-психологічні – ті, що містяться в площині стосунків і через спілкування/взаємодію впливають на зовнішні і внутрішні чинники особистісного розвитку вихованців колонії. При цьому спиратимемося на епігенетичну концепцію розвитку Еріка Х. Еріксона стосовно змісту етапів особистісного розвитку і маркерів його дефіциту. Вчений виокремлював такі основні дихотомії, характерні для різних стадій психосоціального розвитку особистості: 1) довіра – недовіра (грудний вік); 2) автономія – сором і сумніви (1–2 роки); 3) ініціатива – почуття провини (3–5 років); 4) працьовитість – неповноцінність (молодший шкільний вік); 5) становлення індивідуальності (ідентифікація) – рольова дифузія (юність); 6) інтимність – самотність (початок дорослого періоду); 7) творча активність – застій (середній вік); 8) умиротворення розпач (старість). Докладно розглянемо дихотомію підліткового та юнацького віку. Якщо особистість опановує завдання цього етапу розвитку, то в неї буде сформоване життєве самовизначення: розвиток тимчасової перспективи – планів на майбутнє, самовизначення у питаннях “яким бути?” і “ким бути?”, активний пошук себе й експериментування в різних соціальних ролях, активне навчання, чітка статевая поляризація у формах поведінки, формування світогляду, взяття на себе лідерства в групах однолітків і за потреби підпорядкування їм, становлення індивідуальності. Якщо ці завдання особистість не опановує, то

можлива плутанина ролей, а також зсув і змішування тимчасових перспектив (думка не тільки про майбутнє, а й про минуле), концентрація душевних сил на самопізнанні, сильно виражене прагнення розібратися в самому собі на шкоду стосункам із зовнішнім світом, або рольова фіксація, втрата трудової активності, суміш форм статевої поведінки, ролей у лідерстві, плутанина в моральних і світоглядних настановах [4].

У процесі пілотного дослідження ми мали визначити пріоритети ресурсних уподобань вихованців як зворотньої сторони незадоволення ресурсних потреб, що призвела до ускладнень в особистісному розвитку.

Завданням дослідження було проаналізувати уявлення підлітків про власні ресурсні уподобання. *Припущенням для цього дослідження виступала ідея* про те, що підлітки мають дефіцит соціальних, особистісних та соціально-психологічних ресурсів, який утворився з різних причин, але за наявності усвідомлення свого дефіциту в різних сферах життя, почуттів, стосунків, спілкування, діяльності можна навчитися бачити, *де саме, в якій сфері перебуває ресурс*, необхідний підліткові для розвитку та досягнення життєвих цілей і як саме можна отримати його, дотримуючись закону юридичного та морального-етичного. Тобто *яким чином можна отримувати необхідні для життя ресурси іншим, соціально припустимим для людей способом*, наприклад, *через домовленість, прохання, взаємовигідну угоду, обмін тощо*.

Дослідження проводили у Павлоградській чоловічій виховній колонії в листопаді 2010 р. В пілотній його частині взяли участь 79 осіб. Вікові групи вихованців: 15 років – 10,1%, 16 років – 48,1%, 17 років – 41,8%, які попереднім місцем проживання називали: місто (44,3%), райцентр (1,3%), селище міського типу (20,3%), село (12,7%), зовсім не позначили місця попереднього проживання (21,5%).

Для виконання завдань використано такі методики: 1) визначення ресурсних уподобань підлітків, таких як любов, гроші, інформація, послуги, статус, товари [5]; 2) визначення необхідності ресурсу усамітнення та перебування в групі інших людей для задоволення власних потреб [7]; 3) семантичний диференціал для визначення здатності обирати з двох важливих ресурсів якийсь один, а також визначення пріоритетів в областях “давати ресурс”, “отримувати ресурс” (О. І. Хоріна).

Ситуаційні чинники розглядали як ресурсні потреби підлітків, що не були задоволені на попередніх етапах їхнього особистісного розвитку і тепер певною мірою задовольняються в ситуації перебування у виховній колонії. Через аналіз ресурсних уподобань ми мали змогу вийти на образ тих ресурсних потреб, для задоволення яких підлітки порушили закон.

Пріоритети ресурсних уподобань вихованців досліджували серед таких ресурсів, як любов, гроші, інформація, послуги, статус, товари [6]. Ці ресурси перебувають на перетині економічної та соціальної психології і розглядаються як такі, що можуть обмінюватись у ситуації спілкування. Вони мають такий зміст: любов – вираження емоційно забарвлених почуттів поваги, тепла й комфорту; послуги – діяльність, дієва поведінка, що впливає на прийняття особи і часто – праця як вияв турботи; товари – матеріальні ресурси (продукція, вироби, об’єкти, матеріали), якими володіє особа і може надати їх іншим людям; гроші – монети, валюта, інші прийняті одиниці обміну цінностями; інформація – рекомендації, думки, інструкції, ідеї, поради тощо; статус – оцінні судження, що викликають почуття престижу, гордості.

Зазначені ресурси відіграють важливу роль у соціальній взаємодії (обміні), їх наявність або відсутність впливає на благополуччя, щастя та задоволеність міжособистісними стосунками. Вони мають статус інтерперсональних, оскільки люди можуть обмінюватися ними у спілкуванні, стосунках, взаємодії [5].

Вихованці колонії визначили пріоритети ресурсних уподобань таким чином: любов, гроші, послуги, інформація, статус, товари. Такий розподіл свідчить про те, на отриманні яких ресурсів буде зосереджена увага респондентів. Насамперед вони прагнуть любові, теплих почуттів, визнання власної цінності та унікальності. Якщо не буде задоволений дефіцит цих ресурсів, то другим пріоритетом будуть гроші. В третьому пріоритеті – ресурс турботи, інформація, статус і товари (подарунки), які стануть важливими для досліджуваних, якщо не задовольнятимуться попередні пріоритети.

Зазначимо, що вихованці колонії визначали пріоритети ресурсів через анкету, не усвідомлюючи, який вибір вони роблять. Тому ми розглядаємо зміст їхніх уявлень про пріоритети в отриманні бажаних ресурсів. Ймовірно, дефіцит в отриманні саме цих ресурсів і спричинив суперечність особистісного розвитку. Наприклад, якщо дитина не відчуває *любові* з боку батьків/близьких людей, то вона зробить усе для того, щоб отримати любов від інших людей і, можливо, за будь-яку ціну. Можна припустити, що ціна любові для досліджуваних підлітків була настільки високою, що виявилася вартою того, аби скоїти злочин і заплатити роками свого життя за надію отримати любов. Це лише припущення, яке потребує додаткового дослідження.

Другий пріоритет ресурсних уподобань – *гроші*. Підлітки рідко мають можливість заробляти, а в період дорослішання хочеться багатьох речей, аби якось виділитися серед однолітків, здобути авторитет і повагу. Для одних гроші можуть виконувати роль замітника любові батьків, на кшталт “як Ви мене не любите, то хоч компенсуйте грошима”, для інших – роль замітника свободи, на кшталт “коли я маю гроші, то можу все”, для когось – це замітник почуття власної цінності, на кшталт “коли я маю гроші, то я для себе і для інших вартий багато чого” і т.д.

Оскільки підлітки потрапили до виховної колонії, то, вірогідно, мало місце переплутування/змішування понять, що за Еріком Х. Еріксоном, є маркером порушення процесу особистісного розвитку саме підлітково-юнацького періоду.

Третій пріоритет ресурсних уподобань – *послуги* як турбота про них, дефіцит якої є в колонії і, ймовірно, був до неї. Варто припустити, що у колонії вихованці отримують турботу гарантовано, можливо, не таку, якої б хотіли. І це може пояснити неусвідомлений дефіцит у прояві турботи, навіть жорсткими методами.

Інформацію – четвертий пріоритет ми схильні розглядати як ресурс, котрий може наблизити підлітків до отримання перших трьох більш пріоритетних ресурсів: любові, грошей або послуг.

П'ятий пріоритет – *статус* привертає найбільшу увагу, оскільки для підлітків важливо, який їхній статус у групі. У колонії вони всі нібито рівні – мають статус її вихованців. Разом з тим це може вказувати на те, що більшість досліджуваних примирилася з тим, що здобувати статус будь-якою ціною не варто, що краще відмовитися від статусу, аби мати менше проблем, або заперечує своєї потреби у статусі.

Шостий пріоритет – *товари* досить зрозумілий з огляду на існуючі обмеження в колонії. На нашу думку, цей найнижчий пріоритет характеризується власне зовнішнім ситуаційним чинником – перебування у виховній колонії.

На основі аналізу пріоритетів ресурсних уподобань вихованців колонії можна виокремити такі ресурсні потреби, які не задовольнялися раніше і, ймовірно, задовольняються у виховній колонії. Зовнішніми ситуаційними чинниками, які стосуються зовнішньої ситуації перебування в колонії, є: обмеження в отриманні грошей і товарів, тобто матеріальних ресурсів, натомість – отримання нематеріальних ресурсів, таких як любов (від вихователів, психолога, колег, батьків), послуги (гарантована турбота про них, навіть в жорстких умовах), інформація (допомагає отримати інший ресурс та/або задовольнити потребу в розвитку). Окремо варто розглянути ставлення до статусу як до чинника, який можна віднести і до зовнішніх, і до внутрішніх, і до соціально-психологічних факторів.

Одні й ті самі пріоритети ресурсних уподобань можна розглядати і як внутрішні чинники особистісного розвитку, як потреби, що не були задоволені до засудження і задовольняються тепер. Нематеріальними є потреба бути коханими, потреба в турботі, потреба в інформації як у мірили “що гарно, що погано”; потреба розуміти, хто ти і яке місце займаєш, тобто потреба у визначенні себе, свого статусу. Потреба в грошах і товарах у виховній колонії трохи нівелюється через установлені обмеження, тобто матеріальні потреби мають менше значення для підлітків у ситуації відбування покарання.

Цікавими є результати вибору респондентами одного із пари ресурсів, а також у векторах “надавати ресурс”, “отримувати ресурс”, “надавати чи отримувати” ресурс. Ресурси ті самі: любов, гроші, послуги, інформація, статус, товари. Методика дослідження – семантичний диференціал. Потрібно зробити вибір з двох альтернатив. Диференціал має чотири блоки. В першому є можливість вибрати між різними ресурсами, які порівнюються із грошима. Задум саме такого порівняння виник з ідеї про те, що гроші – це найбільш конкретний ресурс і ним умовно можна виміряти такі абстрактні ресурси, як любов, послуги, статус, інформація і товари. Друга ідея створення диференціала полягала в тому, щоб дослідити можливість конвертації ресурсів. Наприклад, підліток потребує кохання, а йому пропонують послуги (турботу). Чи може він прийняти послугу, аби задовольнити свою потребу в бажаних ресурсах і бути з ресурсом, чи відмовиться і залишиться в дефіциті ресурсів. Які ресурси можуть конвертуватися, а які ні? Другий і третій блоки диференціала були побудовані з метою виявити ресурси, які підлітки хочуть надавати та пріоритетність їх надання і навпаки – виявити ресурси, які підлітки хочуть отримувати і пріоритетність їх отримання. Четвертий блок дає можливість обирати ресурси в площині “хочу надати – хочу отримати” ресурс.

Пріоритети у виборі між двома ресурсами дають можливість визначити здатність респондентів обирати, розмірковувати про важливість ресурсів, які для підлітків складно порівнювати, наприклад “кохання – гроші”. Всі ресурси спеціально порівнювали із грошима як найбільш конкретним ресурсом, на відміну від інших, які досить часто сприймаються як абстрактна величина, яку складно опредметити. Зазначимо, що досить велика кількість респондентів обирала полярні значення, не виділяючи “відтінків” на кшталт “більшою мірою – меншою мірою”. Вибір був зроблений так: або 1 або 7 балів за семибальною шкалою. Із таблиці видно, що в першому пріоритеті у респондентів ресурс кохання, у другому – статус, у третьому – гроші, у четвертому – послуги і у п'ятому – інформація, у шостому – товари (табл. 1). Ця картина виборів пріоритетних ресурсів відрізняється від результатів першої методики “виявлення ресурсних уподобань”, тим, що статус був на п'ятому місці, а гроші на другому. В ситуації вибору між парами ресурсів статус посів 2-е місце, а гроші – 3-є.

Таблиця 1

Вибір респондентами ресурсів з пари, у %

Параметри вибору	Валідні	Пропущені
Гроші (12,7%) – кохання (60,8%), важко відповісти (6,3%)	63	16
Гроші (21,6%) – статус (45,6%), важко відповісти (10,1%)	61	18
Товари (21,6%) – гроші (41,8%), важко відповісти (10,1%)	58	21
Гроші (27,8%) – послуги (37,9%), важко відповісти (10,1%)	60	19
Гроші (30,4%) – інформація (35,5%), важко відповісти (5,1%)	56	23

Пріоритетами в отриманні бажаних ресурсів були: 1) кохання, 2) статус (повага), 3) гроші, 4) інформація, 5) послуги, 6) товари (табл. 2).

Таблиця 2

Вибір респондентами пріоритетів в отриманні ресурсів, у %

Параметри вибору	Валідні	Пропущені
------------------	---------	-----------

Хоріна О.І. Ситуаційні чинники особистісного розвитку підлітків, що відбувають покарання. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск «Психологія професійної діяльності працівників соціальної сфери». - Київ: Золоті ворота, 2012. - С.54-65.

Отримувати гроші (12,7%) – бути коханим (54,5%), в/в (5,1%)	57	22
Отримувати гроші(15,2%) – підвищувати повагу (53,2%), в/в (7,6%)	60	19
Отримувати товари(20,3%) – отримувати гроші (41,8%), в/в (8,9%)	56	23
Отримувати гроші (31,7%) – отримувати інформацію (31,7%), в/в (6,3%)	55	24
Отримувати послуги(30,4%) – отримувати гроші (30,4%), в/в (13,9%)	59	20

Пріоритети надання ресурсів респонденти визначили таким чином: 1) кохання, 2) статус (повага), 3) інформація, 4) товари, 5) послуги (турбота), 6) гроші (табл. 3).

Таблиця 3

Вибір респондентами пріоритетів у наданні ресурсів, у %

Параметри вибору	Валідні	Пропущені
Давати гроші (13,9%) – кохати (50,6%), в/в (6,3%)	56	23
Давати гроші (13,9%) – надавати повагу (46,8%), в/в (11,4%)	57	22
Давати гроші (17,7%) – надавати інформацію (41,7%), в/в (8,9%)	54	25
Давати гроші (22,8%) – створювати товари (36,7%), в/в (10,1%)	55	24
Давати гроші (29,1%) – надавати послуги (31,7%), в/в (10,1%)	56	23

Визначаючи пріоритети в площині “надавати–отримувати” один і той самий ресурс вихованці колонії вказували в такій послідовності: 1) робити подарунки (товари), 2) турбуватися (послуги), 3) отримувати компліменти, 4) давати поради (інформація), 5) давати поважне ставлення (статус) (табл. 4).

Таблиця 4

Вибір респондентами пріоритетів у наданні або отриманні ресурсів, у %

Параметри вибору	Валідні	Пропущені
Отримувати подарунки (14%) – робити подарунки (44,3%), в/в (13,9%)	57	22
Отримувати турботу (22,8%) – турбуватися (36,7%), в/в (12,7%)	57	22
Отримувати компліменти (31,6%) – робити компліменти (30,3%), в/в (12,7%)	59	20
Отримувати поради (25,3%) – давати поради (30,4%), в/в (12,7%)	54	25
Отримувати поважне ставлення (29,1%) – давати поважне ставлення (30,3%), в/в (13,3%)	58	21

Узагальнюючи результати виявлення пріоритетів ресурсів, отримані за допомогою семантичного диференціала, зазначимо, що ресурс любові має пріоритетне значення, окрім “Робити компліменти”, тобто давати цей ресурс у випадку “давати–отримувати”. Схожа картина зі статусом, він на 2-му місці після ресурсу любові і, передостаннє у виборі “надавати–отримувати” у формі “давати поважне ставлення” і останнє – “отримувати поважне ставлення”. На третьому місці – гроші, які в пріоритеті на отримання, і на останньому місці – на надання своїх ресурсів. Четверте місце посідають послуги у першій колонці, отримання і надання послуг (турботи) опинилися на п'ятому місці. Це свідчить про суперечливість уявлень респондентів. Теж саме стосується й інформації і товарів, щодо яких немає чіткої картини уявлень, можливо, ці ресурсні потреби ніколи не осмислювалися респондентами (табл. 5). Цікавим видається зміст останньої колонки, де потреба надавати свій ресурс іншим переважає потребу отримувати ресурс. Респонденти воліють більшою мірою робити подарунки, ніж отримувати їх; більшою мірою хочуть турбуватися про когось, аніж отримувати турботу; хочуть давати поради замість отримувати їх; давати поважне ставлення трохи більше, ніж отримувати. Вони хочуть отримувати любов у вигляді компліментів, схвалення, підтримки. Можна щодо цього зробити два припущення: перше – в останній колонці створено образ того, що вихованці хочуть отримувати, і що за це готові надати; друге – це образ їхніх батьків або суспільства, які є бажаними, можливо навіть ідеальними.

Психотерапевтична інтерпретація могла б бути такою: “За вашу любов і повагу до нас ми з радістю вам дамо все, що маємо (подарунки), всю нашу турботу, всю нашу мудрість (поради, знання), і всю нашу повагу до вас”.

Таблиця 5

Узагальнення визначень пріоритетів

Пріоритети у виборі ресурсів	Пріоритети оримання ресурсів	Пріоритети надання ресурсів	Пріоритети “надання–отримання” ресурсів
Кохання	Бути коханим	Кохати	Робити подарунки
Статус	Підвищувати повагу	Надавати повагу	Турбуватися
Гроші	Отримувати гроші	Надавати інформацію	Отримувати компліменти
Послуги	Отримувати	Створювати	Давати поради

	інформацію	товари	
Інформація	Отримувати послуги	Надавати послуги	Давати поважне ставлення
Товари	Отримувати подарунки	Давати гроші	Отримувати поважне ставлення

Якщо порівняти пріоритети ресурсів, визначені вихованцями за першою методикою, з першою колонкою табл. 5, то побачимо, що статус, який був визначений на п'ятому місці, в семантичному диференціалі опинився на другому. Решта ресурсів мають відповідні місця. На нашу думку, це означає, що потреба у самовизначенні несвідомо виявляється зараз і виявлялася до колонії, але зовнішнього ресурсу для її усвідомлення бракувало. І коли в варіанті семантичного диференціала тема почала конкретизуватися через варіанти вибору, то потреба в ресурсі статусу піднялася на друге місце, тобто виявилася важливою в ситуації відбування строку ув'язнення. Це ще раз свідчить про те, що основне завдання етапу розвитку – самовизначення не було вирішене. Фактично для того, щоб почуватися на своєму місці в житті і суспільстві, потрібно розв'язати завдання самовизначення. І як ми бачимо, ресурс любові і прийняття є найбільш значущим і найдорожчим ще й тому, що, маючи ресурс любові від батьків і близьких людей, підлітки безпечніше до себе можуть розв'язувати завдання самовизначення і не ризикуватимуть своїм життям і свободою заради виборювання сумнівного статусу серед однолітків, аби мати хоч якийсь і за будь-яку ціну.

Ситуаційні чинники особистісного розвитку підлітків, що відбувають покарання, розглянуто як ресурсні потреби, які не були задоволені на певному етапі розвитку вихованців колонії. Серед них перше місце посідає чинник любові, який має характер зовнішнього, такого, якого вони очікують від усіх, тому що його дефіцит особливо гостро виявляється саме в колонії. Цей самий чинник має характер внутрішнього, особистісного, оскільки дефіцит любові до себе спричиняє ускладнення у розв'язанні завдання самовизначення. Чинник статусу, або поважного ставлення до вихованця з боку оточуючих, також є зовнішнім, оскільки в боротьбі за статус і відбулася драма вихованців, і завдання особистісного розвитку не було виконане. Проте чинник статусу підлітка для самого себе має вектор внутрішній, особистісний, оскільки людина, що відповіла собі на запитання, хто вона така і яке місце хоче посідати в житті, групі, суспільстві, вже наполовину вирішила завдання самовизначення. І є третій характер чинника статусу – соціально-психологічний, такий, що співвідносить внутрішнє самовизначення особи і її статус у житті, групі, суспільстві.

Аналіз уявлень підлітків стосовно того, потребують вони усамітнення чи перебування в групі, аби відновити свої ресурси, проводили за допомогою опитувальника "Індивідуально-групової ресурсності" [7]. На запитання: "Чи потрібно Вам для відновлення свого ресурсу частіше бути в групі, серед інших людей?" 26 осіб (32,9%) відповіли "ні", 24 особи (30,4%) відповіли "так", 15 осіб (19%) було складно відповісти і вони визнали це (важко відповісти), 14 осіб (17,7%) взагалі не відповіли. Проте статистика свідчить, що 17,7% респондентів, можливо, не розмірковували про те, що перебування в групі може бути ресурсом, 30,4% відповіли, що потребують ресурсу групи для відновлення своїх ресурсів, 32,9% такого ресурсу не потребують, можливо тому, що не розуміють, яка група і які ресурси та за яких умов може їм надавати. Таким чином, ресурсність групи визнали 30,4% респондентів.

Відповідаючи на запитання "Щоб відновити свій ресурс, я повинен частіше бути на самоті?", респонденти так визначили свої пріоритети: ресурсу усамітнення потребують 23 особи (29,1%); не мають потреби в усамітненні – 26 осіб (32,9%), 19 осіб (24,1%) не змогли відповісти на це запитання, а 11 осіб (13,9%) не дали жодного варіанта відповіді. Така статистика може свідчити про те, що вихованці не розмірковують про свої потреби і способи їх задоволення.

Ситуаційні чинники особистісного розвитку підлітків, що перебувають у в'язниці, ми виокремлювали через аналіз та інтерпретацію уявлень вихованців Павлоградської колонії для неповнолітніх з визначення пріоритетів ресурсних уподобань і виявлення пріоритетів ресурсності або нересурсності перебування в групі чи усамітнення для відновлення ресурсів. Аналіз матеріалу дає підстави для таких висновків:

1. Підлітки, що відбувають покарання, справді мають завдання особистісного розвитку, які не були розв'язані, ймовірно, через незадоволення ресурсних потреб. Мабуть, їхні спроби несвідомо задовольнити свої потреби в розвитку через порушення закону привели їх до в'язниці. Цей феномен пов'язаний із проблемою самовизначення, плутанини соціальних ролей, дефіциту усвідомлення необхідних ресурсів для особистісного розвитку.

2. Були виділені такі ситуаційні чинники, що впливають на особистісний розвиток підлітків у ситуації ув'язнення: 1) істотні обмеження в отриманні матеріальних ресурсів, зокрема, грошей і товарів; 2) гарантія задоволення потреб підлітків в отриманні любові (уваги), послуг (турботі), інформації (виховання, навчання); 3) заперечення пріоритету потреби в статусі як неусвідомлена потреба особистісного розвитку.

3. Одні й ті самі ситуаційні чинники можуть бути і зовнішніми, і внутрішніми. Зокрема, чинник ресурсної потреби підлітків в отриманні любові від інших людей може позитивно впливати на особистісний розвиток, сприяючи безпечному самовизначенню. З одного боку, це зовнішній характер чинника, а з другого – навчання підлітків ставитися до себе з любов'ю і прийняттям також сприяє особистісному розвитку підлітків, якщо вони створюватимуть у своєму життєвому просторі любов до себе. Цей чинник має характер внутрішнього, особистісного.

4. Виокремлено чинник, пов'язаний із ресурсною потребою в самовизначенні, який може бути не тільки зовнішнім і внутрішнім, а ще й соціально-психологічним. Зокрема, потреба у визначенні свого статусу для підлітків та юнаків має особливе значення, оскільки визначений для самого себе статус допомагає виявити свій

Хоріна О.І. Ситуаційні чинники особистісного розвитку підлітків, що відбувають покарання. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск «Психологія професійної діяльності працівників соціальної сфери». - Київ: Золоті ворота, 2012. - С.54-65.

статус у житті, групі, суспільстві. Статус співвідносить зовнішній і внутрішній чинники особистісного розвитку і вказує на гармонійність самовизначення.

5. До ситуаційних чинників особистісного розвитку віднесено потребу в усвідомленні підлітками ресурсу групи і усамітнення для відновлення власних ресурсів.

Література

1. Офіційний сайт Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>
2. Социальная работа: введение в профессиональную деятельность : учеб. пособие / отв. ред. А. А. Козлов. – М.: КНОРУС, 2005. – 368 с.
3. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных / Э. Берн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/PSIHO/BERN/wwedenie.txt>.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон: пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Изд. группа “Прогресс”, 1996. – 344 с., стр. 145–148 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fb2lib.net.ru/book/115840>.
5. Хоріна О. І. Деструктивні моделі міжособових стосунків підлітків / О. І. Хоріна // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / АПН України, Інститут соціальної та політичної психології; редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 19 (22). – С. 111–123.
6. Stangl W. Personality and the structure of resource preferences / W. Stangl // Journal of Economic Psychology. – 1993. – Vol. 14, № 1. – P. 1–15.
7. Хоріна О. І. Ресурсна складова особистісного розвитку підлітків / О. І. Хоріна // Наук. студії із соц. та політ. психології: зб. статей. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 23 (26). – С. 126–139.

Елена ХОРИНА. Ситуационные факторы личностного развития отбывающих наказание подростков

Рассмотрены ситуативные факторы личностного развития подростков как ресурсные потребности, которые не были удовлетворены на предыдущих этапах развития, что привело к сложностям. Рассмотрены ситуативные внешние и внутренние личностные факторы.

Ключевые слова: ситуационные факторы, подростки, личностное развитие, ресурсные предпочтения, ресурсные потребности.

Olena KHORINA. Situational Factors of Personality Development of Teenagers That Serve a Sentence

The article examines the situational factors of personality development of teenagers, as resource necessities that were not satisfied on the previous stages of development and, therefore, resulted in complications of personality development. The situational factors of external and internal personality are considered.

Key words: situational factors, teenagers, personality development, resource preferences, resource needs.

Опубліковано:

Хоріна О.І. Ситуаційні чинники особистісного розвитку підлітків, що відбувають покарання. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск «Психологія професійної діяльності працівників соціальної сфери». - Київ: Золоті ворота, 2012. - С.54-65.